

In memoriam Jože Kastelic*

18. avgust 1913 – 20. maj 2003

Dvajset let je že, odkar je zaslužni profesor Filozofske fakultete davnega leta 1983, v starosti 70 let, odložil svojo profesuro na Oddelku za arheologijo in na tej fakulteti prenehal z neposrednim pedagoškim delom. Vendar je ostal še vsaj deset let mentor ali somentor pri magisterijih in doktorskih tezah, tako da je bilo od devetnajstih doktoratov,¹ pri katerih je sodeloval, kar trinajst dokončanih in obranjenih do leta 1993.

Z njegovim postopnim odhodom se je končalo obdobje uspešne rekonstrukcije arheološkega oddelka, ki je konec 60-ih let s smrtjo Josipa Korošca in Josipa Klemenca ter upokojitvijo Franceta Stareta ostal skoraj brez pedagoških kadrov.² Kastelčev prihod na Arheološki oddelek Filozof-

ske fakultete z mesta ravnatelja Narodnega muzeja leta 1969 je bil posledica tega nesrečnega stanja, ki se ga je Kastelic izrazil jasno zavedal. Že v prvi prijavi na mesto profesorja za antično (klasično in provincialno rimsko) arheologijo to tudi jasno pove, ob prvi reelekciji leta 1974 pa situacijo takole prikaže: *“Želel bi še pripomniti, da sem na fakulteti nastopil učiteljsko mesto v strukturi in splošnem konceptu, ki sta ga vodila tudi oba moja predhodnika, prof. dr. Balduin Saria in prof. dr. Josip Klemenc, t. j. kot mesto z združenim poukom klasične arheologije, rimske provincialne arheologije z epigrafiko in numizmatiko ter grške in rimske zgodovine. Potreba je zahtevala, da sem prevzel tudi pouk uvoda v arheologijo kot šesti predmet. Pouk antičnih ved v tej obliki predstavlja izrazit anahronizem, ki ga zaradi pomanjkanja ali druge zaposlenosti primerne znanstvenega kadra doslej ni bilo mogoče premagati. Menim pa, da bo v naslednjem obdobju mojega službovanja to stanje treba spremeniti in stroke specializirati.”*

Leta 1977, v prijavi za naziv rednega profesorja, lahko stanje že opiše takole: *“Na drugi strani pa bi mogel poudariti, da so že na delu oziroma prihajajo mladi asistenti za vsako od treh strok, ki jih poučujem; tako bodo v naslednji generaciji študiji klasične arheologije, rimske provincialne arheologije in zgodovine starega veka specializirani in bodo s tem imeli večje možnosti, da zadobe svoje lastne znanstvene in pedagoške profile v sistemu proučevanja antike – proučevanja nacionalnega pomena.”* Toda Kastelic ni poskrbel samo za antične študije, uspešno je izbral in zaposlil mlade kadre tudi za predmeta arheologija kovinskih obdobj in arheologija zgodnjega srednjega veka.

S prihodom na Filozofsko fakulteto je Kastelic dobil hkrati tudi priložnost, popraviti stanje v študijski usmeritvi Oddelka za arheologijo, ki jo je kritično ocenil v polemičnem tekstu Arheologija v stolpu že leta 1953.³ *“Kadri odločajo vse. ... Stanje v Ljubljani je glede profsorskega kadra dovolj ugodno, saj imamo za arheologijo tri kadre. Resno napako (pa) vidim v dejstvu, da se klasična arheologija in zgodovina podajata le v nekaj silno splošnih potezah, v ostalem pa se katedra omejuje le na rimsko provincialno arheologijo in zgodovino. Tudi usmerjevalni študij ni najbolj primeren – študent se že med svojim delom na univerzi usmeri v prazgodovino in zgodnji srednji vek ali pa v antiko.”*

Kako je zasnoval novi študijski program arheologije, je mogoče videti v sploh prvem celovitem in javnem *Učnem*

* Govor na žalni seji Filozofske fakultete 4. junija 2003.

¹ Mentor, somentor ali član komisije pri naslednjih doktoratih: Ljudmila Plesničar Gec (1975), Silvin Košak (1975), Branko Marušič (1976), Boris Ilakovac (1976), Marijan Slabe (1977), Janez Dular (1982), Peter Kos (1984), Božidar Slapšak (1984), Efreml Pegan (1984), Timotej Knific (1984), Ivana Popović (1986), Ljubinka Teržan (1987), Rajko Bratož (1986), Miha Guštin (1987), Ladislav Ciglenečki (1987), Janez Marolt (1990), Bojan Djurić (1992), Dragan Božič (1993).

² Glej J. Šumi (ur.), Zbornik Filozofske fakultete: 1919-1999. Ljubljana 1999, str. 145-150.

³ Naši razgledi II/25, 1953 (26. XII.), str. 19-20; Iosephi Kastelic opera selecta. Ljubljana 1988, str. 177-179.

programu za študij arheologije⁴ iz leta 1979. Štiri katedre – za arheologijo predkovinskih obdobj, arheologijo kovinskih obdobj, arheologijo antičnega obdobja in arheologijo zgodnjega srednjega veka ostajajo jedro študija še danes, prav tako tudi usmeritev študenta v eno od arheoloških obdobj v višjih letnikih sicer povsem samostojnega študija. S posebnostjo, ki nam jo zavidajo številni arheološki oddelki – obvezno terensko prakso za vse letnike.

Sodeč po seznamih predavanj Filozofske fakultete je bila sestava in vsebina študija izoblikovana takoj, že leta 1969, ko je Jože Kastelic postal tudi predstojnik Oddelka za arheologijo. Kot pomoč pri izvedbi študijskega programa, v katerega je bil od leta 1968 vključen dr. Zdenko Vinski (za arheologijo zgodnjega srednjega veka), je povabil kot honorarna sodelavca že leta 1969 dr. Staneta Gabrovca (za arheologijo kovinskih obdobj) in nato, leta 1975, za rimsko provincialno arheologijo, še pokojnega dr. Petra Petruja.

Delujoč na treh oddelkih Filozofske fakultete – za arheologijo, za zgodovino umetnosti in za zgodovino (tam je predaval že med leti 1954 in 1960 splošni kurz Arheologija za zgodovinarje) – je bil Kastelic do skrajnosti obremenjen s pedagoškim delom. Danes si le težko predstavljamo tedensko obremenitev štirinajst pedagoških ur in posledično dobrih 250 izpitov letno (v 15 letih skupno skoraj neverjetnih 4000 izpitov), kar je Jože Kastelic opravljal skozi vsa leta svoje univerzitetne kariere. Je tak obseg dela, ki ostaja vedno skrit pred javnim pogledom, sploh mogoče realno oceniti? Je tudi ta preobremenjenost eden od razlogov za njegovo edino veliko razočaranje na Univerzi, ki ga je leta 1977 takole formuliral: “*Če si ... dovolim presojo svojega dela na Univerzi, moram predvsem in z obžalovanjem ugotoviti, da se mi ni posrečilo ustanoviti posebne arheološke šole za antične študije, kar bi bila vsekakor moja prvenstvena naloga.*”

Sijajno opravljena naloga kadrovske in študijske rekonstrukcije Oddelka za arheologijo pa vendar ostaja, kljub temu pomisleku, njegovo veliko organizacijsko delo, po obsegu in pomenu primerljivo tistemu prvemu, ki ga je kot ravnatelj že konec štiridesetih let opravil v Narodnem muzeju. Ni mogoče veliko dodati besedam o tem obdobju in o osebi Jožeta Kastelica, ki jih je ob njegovi šestdesetletnici napisal Kastelčev sodelavec in prijatelj dr. Stane Gabrovce.⁵ Velika preureditev muzeja, o čemer je bila strokovna

javnost seznanjena leta 1953 z razpravo *Narodni muzej v Ljubljani in njegovi problemi*⁶, je določila vse povojno delovanje te eminentne ustanove. Z velikimi izkopavanji v Stični leta 1946 in nato na Bledu med 1948 in 1951, z novo ustanovljenimi ali obnovljenimi muzejskimi publikacijami (Situlo, Argom, Katalogi in monografijami), s kadri, ki mu jih je uspelo vključiti v delo muzeja, z velikimi razstavami od Situlske umetnosti preko vseh velikih historičnih razstav, ki jih je pripravil Narodni muzej, z vsem tem je Jože Kastelic muzej, ki mu je ravnateljaval, za dolga desetletja postavil v središče slovenske arheologije.

Če temu dodamo še njegovo širše strokovno delovanje v Sloveniji in Jugoslaviji – od leta 1947 referent za arheologijo na Zavodu za varstvo spomenikov, od 1949 član Spomeniškega sveta, znanstveni sodelavec arheološke sekcije Historičnega instituta, član Koordinacijskega odbora arheologov FLRJ za Slovenijo, leta 1949 predsednik Upravnega sveta Mestnega muzeja v Ptuj, 1950 član Muzejskega sveta Slovenije, član Nacionalnega komiteja za muzeje, član muzejskega sveta FLRJ, predsednik Arheološkega društva Slovenije in Arheološkega društva Jugoslavije, tajnik Medakademskega odbora pri SAZU za Arheološko karto Jugoslavije in Tabulo Imperii Romani, predsednik Mednarodnega komiteja za proučevanje umetnosti situl itn., če se torej ozremo na to prvo povojno obdobje, ga vidimo trdno postavljenega v središče strokovnega in splošnega kulturnega življenja. In iz tega središča z vehementno, hkrati pa vseskozi umerjeno krettnjo, ustvarja podobo sočasne in prihodnje arheologije v Sloveniji.

Od kod prihaja ta prepričljiva širokopoteznost in skorajda nezmotljivost potez mladega tridesetletnika, ki po diplomu na tej isti Filozofski fakulteti konec tridesetih let vidi sama sebe prej kot profesorja na ljubljanski klasični gimnaziji, ki jo je z odliko končal leta 1932, kot pa bodočega arheologa? Njegov študij je od začetka leta 1932 pa do konca leta 1937 izrazito usmerjen v jezikoslovje in zgodovino – ne le v klasično filologijo Franca Bradača, Milana Grošlja in Ivana Arnejca, marveč vseskozi tudi v primerjalno jezikoslovje Karla Oštirja, povezano s študijem zgodovine. Predvsem zgodovine starega veka pri Balduinu Sariji, pri katerem posluša tudi skromni pregled antične umetnosti pod imenom arheologija in epigrafiko z numizmatiko, vendar tudi občo zgodovino pri Milku Kosu in zgodovino umetnosti pri Izidorju Cankarju. Njegovo široko zanimanje in izredno splošno znanje, ki so ga opa-

sepho Kastelic sexagenario dicata, Ljubljana 1974 (Situla 14-15), str. 5-12.

⁶Zgodovinski časopis 4, 1950, str. 195-207; Iosephi Kastelic opera selecta, Ljubljana 1988, str. 180-188.

⁴Učni program za študij arheologije na Filozofski fakulteti Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani, Ljubljana 1979.

⁵Stane Gabrovce, Ob šestdesetletnici Jožeta Kastelica, Opuscula Io-

zili že profesorji klasične gimnazije – Ivan Pregelj, Ivan Arnejc, Anton Sovre, Ivan Grafenauer, Josip Osana, da imenujem le nekatere, se je med študijem še povečalo. In kakor je sam potrdil v svojem zadnjem velikem pogovoru na TV Slovenija, si je vzel dovolj časa, da je posamezne predmete svojega zanimanja še pred diplomo leta 1939 temeljito preučil.

Pravilno ugotavlja Stane Gabrovec, da je Kastelčeva ocena Sovretovih Starih Grkov iz leta 1941⁷ njegov programski tekst. "Antika nam pokaže na nedvoumen način, kako se je kriza človeka in družbe v njej nujno pojavila in kako se je na naravnost fantastično nepričakovan način rešila. Normativni čas verske in družabne povezanosti predstavlja grška arhaična doba." V arhaiki je vse v nastajanju, arhaika je čas velike kreativnosti, je čas, ki obljublja vse rešitve, ki so še pred nami. Tako arhaiko je bilo mogoče v prelomnih tridesetih letih razumeti kot metaforo, in jo tudi živeti. "Klasika, ki je zahtevala toliko navora, da se je rodila, je zaželen izpolnitev, pa tudi zaključni akt nekega kreativnega procesa", zapiše Kastelic leta 1975 v spremni besedi k poezijam svojega mrtvega prijatelja Ceneta Vipotnika. Tistega prijatelja, ki ga je že v gimnazijskih letih, ko sta sodelovala pri reviji *Žar*, seznanil z levo usmerjenimi dijaki in marksistično literaturo. Skupaj z jasno oblikovanim odnosom do slovenstva in po nagovoru drugega prijatelja, Staneta Mikuža, je moralo prav razumevanje sodobnosti skozi poetično podobo grške arhaike bistveno sodoločati pri njegovem pristopu k Osvobodilni fronti spomladi leta 1942.

V teh prelomnih trenutkih slovenske zgodovine je samo naključje hotelo, da je bil Jože Kastelic z dekretom Emilia Graziolia, visokega komisarja za ljubljansko pokrajino, "brez lastne prošnje" konec leta 1941 premeščen s klasične gimnazije, na kateri je bil že nekaj mesecev tajnik, v Narodni muzej. Tako je lahko 9. maja 1945 mladi filolog in zgodovinar, aktivist OF, stal med zmagovalci kot kustos Narodnega muzeja. Je Ferdo Kozak, takratni minister za prosveto, vedel, komu daje iz rok Josipa Mala ravnateljstvo nad Narodnim muzejem? Prepričani smo, da je vedel, saj je bil tudi on kot učitelj povezan z ljubljansko klasično gimnazijo. In bil književnik.

Dvema izrazito aktivnima obdobjema v življenju Jožeta Kastelica, ki sta trajala od 1945 do 1983 in v katerih je tako pomembno določil razvoj slovenske arheološke stroke, hkrati pa s svojim kulturno in literarno kritičnim, uredniškim, prevajalskim in drugim delovanjem, ki je se-

galo tja v devetdeseta leta, pomembno sooblikoval slovenski kulturni prostor, lahko hvaležno dodajamo še zadnji dve desetletji njegovega življenja.

To je ob številnih strokovnih člankih⁸ in (48) geslih za Enciklopedijo Slovenije⁹, ob predavanjih zgodovine starega veka na mariborski Pedagoški fakulteti (od 1985) in ob pogostem javnem nastopanju, s katerim se je njegova podoba slovenskega polihistorja in humanista še bolj utrdila in aktualizirala, predvsem čas nastanka kar treh knjig, s katerimi je, kakor bi rekel sam, "po binokostni rosi dohitel samega sebe". *Simbolike mitov na rimskih nagrobnih spomenikih: Šempeter v Savinjski dolini*¹⁰, prvega slovenskega pregleda in študije rimskega kiparstva in ikonografije, ki vključuje tudi kiparstvo Norika in Panonije, nastala ob analizi najpomembnejših spomenikov antične umetnosti na našem ozemlju, šempeterskih edikul¹¹; *Umreti ni mogla stara Sibila: Prešeren in antika*,¹² razširjena doktorska teza, v kateri je še zadnjič pokazal vso svojo jezikovno in vsebinsko briljantnost filologa in kulturnega zgodovinarja, ter *Ode*¹³, tretja zbirka poezij, pesniška oporoka, bi lahko rekli, ki nam na široko odpira okno v njegov svet.

Radi mislimo, da je bilo to zadnje obdobje Kastelčevega življenja kljub zdravstvenim težavam zelo srečno. Ne

⁸Npr. Herakles in Hadu: relief Herakla s psom Kerberom v samostanu Stična. Zbornik občin Grosuplje, Ivančna Gorica, Dobropolje 20, 1998, str. 169-181; The Alcestis Sarcophagus and the Orestes Sarcophagus in the Vatican and reliefs in Šempeter. Arheološki vestnik 50, 1999, str. 259-286; Antična zgodovina v Valvasorjevi Slavi vojvodine Kranjske in njeni ilustratorji, v: Klemenc, A. (ur.), Vita artis perennis: ob osemdesetletnici akademika Emilijana Cevca, Ljubljana 2000, str. 315-340; Prešeren in antika, v: Paternu, B. (ur.), Prešernovi dnevi v Kranju, Kranj 2000, str. 201-212.

⁹Gesla: AJDOVŠČINA, ALPE, ANTIKA, ARGONAVTI, ARHEOLOGIIJA, AVGUST (Augustus, prvi rimski cesar), BELA KRAJINA, BELJAK, BOLTA, Lojze, BOLTIN-TOME, Elica, BREGANT, Tatjana, BROADAR, Mitja, CESTA, CIGLENEČKI, Slavko, CURK-MIKL, Iva, ČEDAD, ČEJDAJSKI EVANGELIAR, DALMACIJA, DEŽMAN, Dragotin, DIOKLECIJAN (Diocletianus), ĐURIČ, Bojan, DOLENJSKA, DULAR, Janez, EGGER, Rudolf, EMONSKI MEŠČAN, EPIGRAFIKA, GABROVEC, Stane, GEMMA AUGUSTEA, GLOBASNICA, GOSPOSVETSKO POLJE, GRADEŽ, GUŠTIN, Mitja, HAREJ, Zorko, ILIRIK, IMENSKI PREŽITKI, IZOLA - ISOLA, JELOČNIK, Aleksander, KNEZ, Tone, KNIFIC, Timotej, KOLŠEK, Vera, KOS, Peter, MARK AVRELIJ (Marcus Annus Verus Antoninus), METULUM, MLADENIČ S ŠTALENSKE GORE, ORFEJEV SPOMENIK, RIMSKA UMETNOST, SLAPŠAK, Božidar.

¹⁰Ljubljana: Slovenska matica, 1998.

¹¹Jože Kastelic, Symbolische Darstellungen auf den römischen Grabmonumenten in Šempeter bei Celje, Akti IV. mednarodnega kolokvija o problemih rimske provincialne umetnosti, Celje 8.-12. maja 1995, Ljubljana 1997, str. 9-20 (Situla 36).

¹²Ljubljana: Modrijan, 2000.

¹³Ljubljana: Mladinska knjiga, 2003.

⁷Sovretovi Stari Grki, Dom in svet 53, 1941, str. 95-100, 142-144, 222-225; Iosephi Kastelic opera selecta, Ljubljana 1988, str. 65-74.

samo zaradi njegove nepresihajoče in jasno strukturirane radovednosti, ki osvobaja, njegove živosti in zrele osredotočenosti, temveč predvsem zaradi modrosti, ki jo je izražal in izžareval. In ki je dana tako redkim. Za nas je, kot ptič tonilec, iz globin Maklenovca prinesel zrno peska, da bi se lahko z njegovih obal napotili raziskovat celino. Bilo bi dobro imeti ga ob sebi.

Bojan Djurić
